

**МОНУМЕНТ НА ВЕРЕЦЬКОМУ ПЕРЕВАЛІ
КРІЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКИХ ВІДНОСИН
(1996-2008 рр.)***

У статті автор спробувала показати те, яку роль в українсько-угорських відносинах у 1996-2008 рр. відіграло питання спорудження пам'ятного знаку на Верецькому перевалі на честь 1100-річчя приходу угорських племен у басейн річок Тиси та Дунаю. Крім того, автором окреслено дану проблему в історичній ретроспективі, виходячи з великої значущості Верецького перевалу («Руських воріт») в історії українського та угорського народів. На основі архівних матеріалів доводиться, що «культурне питання» набуло «політичного змісту» в 1996-2008 рр., у зв'язку з чим виникла певна напруга у взаєминах України та Угорщини. Однак обидві сторони на міждержавному рівні домовилися шукати компромісні рішення щодо історичних подій такого значення, щоб не образити національну гідність як українців, так й угорців.

Аналізуючи проблему спорудження пам'ятного знаку на Верецькому перевалі, пропонуємо виокремити два головні етапи: 1) кінець XIX ст. (1881-1896 рр.) – встановлення пам'ятника на честь 1000-річчя існування Угорської держави; 2) 1996-2008 рр. – будівництво монументу на честь 1100-річчя приходу угорців в басейни рік Дунаю і Тиси.

Ключові слова: Україна, Угорщина, Закарпатська область, Верецький перевал, пам'ятний знак, угорська національна меншина.*

Україна й Угорщина впродовж 90-х років ХХ ст. сформували не тільки стійкі двосторонні міждержавні зв'язки на різних рівнях, але й основу цілісної системи стратегічного партнерст-

ва. Адже українсько-угорське співробітництво має сталу історичну традицію міждержавних зв'язків, яка сягає часів Київської Русі та Угорського королівства, спільну історію, активні міжлюдські контакти. Закарпаття впродовж багатьох століть входило до складу Угорської держави, що не могло не відобразитися на подальшій долі двох країн. Налагодилось тісне співробітництво практично в усіх сферах. Одним із питань, яке потребувало вирішення, було спорудження пам'ятного знаку на Верецькому перевалі (Закарпаття) на честь 1100-річчя приходу угорців в басейни рік Дунаю і Тиси.

Актуальність даної проблеми полягає в тому, що вона впродовж 1996-2008 рр. створювала напружену атмосферу у взаєминах України та Угорщини. Треба наголосити на тому, що з ініціативи угорського уряду питання про спорудження пам'ятного знаку не знімалося з порядку денного засідань українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин (починаючи з V засідання, 28-29 березня 1995 р.), міждержавних переговорів, часто обговорювалося депутатами в стінах парламенту Угорщини, в закарпатських та угорських засобах масової інформації.

Метою статті є спроба відтворити головні етапи встановлення пам'ятного знаку на Верецькому перевалі на честь 1100-річчя здобуття угорцями батьківщини, починаючи з 1881 р. і завершуючи 2008 р. Завдання наше полягає в тому, щоб: 1) звернути увагу на значущість Верецького перевалу (Руських воріт) в історії українського

* Стаття публікується за сприяння стипендіальної програми «Домус Гунгаріка» Угорської Академії Наук / A jelen tanulmány a MTA Domus Hungarica szülőföldi ösztöndíj programjának keretében jött létre

та угорського народів; 2) проаналізувати, хто ініціював спорудження пам'ятного знаку у 1996-2008 рр. 3) з'ясувати, як до цього питання поставилися органи державної влади України й Угорщини; як сприйняло дану ініціативу населення Закарпаття, культурні товариства та громадські організації краю; 4) до яких висновків прийшли представники влади при вирішенні даної проблеми.

Історіографія проблеми представлена насамперед науково-популярними виданнями [23, 27] та публікаціями на шпальтах закарпатської й угорської преси [12, 22, 24-25, 28-30], документами Відомчого архіву Закарпатської облдержадміністрації [1-11], документами Поточного архіву управління у справах національностей та міграції Закарпатської облдержадміністрації [13-19], протоколами засідань парламенту Угорщини [26].

Історичною підставою для зведення пам'ятника угорцями саме на Верецькому перевалі слугують знамениті «Діяння угрів» («Gesta Hungarorum») написані Анонімом на початку XIII ст. У даному джерелі описано шлях угрів до нової батьківщини: від Києва до Галича, а звідти до Мукачева. Про Верецький перевал тут не говориться нічого, але дослідники Аноніма зробили висновок, що угорці пройшли саме через цей перевал. [12, с. 14]. На сучасному етапі серед дослідників розгорнулася серйозна дискусія щодо ймовірного переходу угорськими племенами Верецького перевалу наприкінці IX ст. На основі повідомлень середньовічних авторів, зокрема Аноніма та Нестора, в історіографії міцно закріпилася теза про рух кочових племен «чорних угрів» лісовою смугою сучасної України зі сходу на захід наприкінці IX ст. Більшість вчених стверджують, що номади пройшли повз Київ, потім через Волинь та Галичину до Ве-

рецького перевалу, подолавши який, опинилися у Карпато-Дунайському ареалі, де вони осіли і на рубежі X-XI ст. сформували ранньофеодальну державу Угорське королівство. На противагу цьому традиційному підходу, окремі дослідники останнім часом висловлюють сумніви щодо переселення «чорних угрів» на «нову батьківщину» північним, а не звичним для кочівників південним степовим шляхом. Дослідник О. Моця наголосив на дивності такого маршруту, відзначив нелогічність напрямку подібного переселення. Археолог І. Прохненко вважає, що північний шлях просування угрів до Карпато-Дунайського ареалу за наявними на сьогоднішній день археологічними матеріалами можна віднести до видумки Аноніма. На думку І. Прохненка, на основі праці Аноніма «Діяння угрів», були суттєво спотворені реалії історичного розвитку значних територій, що міцно укріпилися в історіографії. Єдиний вихід з подібної ситуації – перегляд всієї сукупності пам'яток номадів з метою їх реальної племінної атрибуції. Це, в першу чергу, стосується старожитностей кочівників на «північному шляху угрів», тобто від Києва до Верхнього Потисся [21, с. 3-4].

Верецький перевал («Руські ворота») – один із найважливіших в Українських Карпатах. Історичні джерела фіксують його під назвами «Ворота» або «Руські ворота». Назва Верецьки вперше згадується у XIII ст. у формі «terra Verezka», тобто «земля Верецька». Своєрідними воротами між Східною Європою і Карпатським басейном він стає, починаючи з епохи бронзи. Тож і не дивно, що Верецькому перевалу в історії надається таке велике значення.

Із своєї прабатьківщини, де поблизу Уральських гір, угорці, мандруючи на Захід, в IX ст. опинилися в сте-

повій частині нинішньої України. Весною 895 р., коли частина угрів на чолі з Арпадом воювала на Дунаї проти франків, печеніги й болгари напали на угорські кочовища й поселення в Етелкезу (територія між Дніпром і Карпатами) й змусили їхніх мешканців тікати. Процес переселення предків нинішніх угорців у Карпатський басейн і завоювання ними нової батьківщини в угорській літературі позначають терміном «гонфоглолаш». У «Діяннях угрів» («Gesta Hungarorum») Анонім описав доволі конкретно маршрут приходу угрів на свою нову батьківщину. Він веде їх від Києва до Володимира, а потім – у Галич. Звідси, перейшовши ліс Говош, вони досягли Ужанських кінців, і місце, де 40 днів відпочивали, назвали Мункачом (нинішнє Мукачево). Про Верецький перевал тут не говориться нічого, але усі ті, хто вивчали Аноніма, з описаного вище, зробили висновок, що Арпад з Алмашем привели угрів у Карпатську котловину саме через Верецький перевал. Натомість, інші хроніки про міграцію цим шляхом відомостей не дають, а пишуть, що угорці спочатку проникли в Трансільванію, а потім – далі, на Захід [28].

Восени 1881 р. з ініціативи угорської громадськості Березького комітату на Верецькому перевалі був встановлений 4-метровий обеліск, який символізував тисячолітній кордон Угорщини й традиційну польсько-угорську дружбу. З часом «Березький пограничний стовп» почав руйнуватися. У 1889 р. редактор газети «Мункач» Ласло Козма започаткував збір коштів на відновлення обеліска. На 1896 р. угорська влада призначила святкування «мілленіуму» – тисячолітнього ювілею приходу предків угорців у Карпатський басейн. Первісно урочистості планувалося провести у 1895 р., але підготовка свята зір-

валася, і тому роком святкувань став 1896 р. У цьому році були встановлені пам'ятна дошка (10 липня) і пам'ятний обеліск (19 липня). Пам'ятна дошка знаходилася у самому вузькому місці долини р. Латориця біля с. Підполоззя (тепер – Воловецького району Закарпатської області) на схилі скелі. Посередині було рельєфне зображення державного герба Угорщини, над ним надпис: «На пам'ять про тисячу років». Зліва: «896 Арпад», справа: «1896 Ференц Йожеф І», під гербом: «Боже благослови нашу батьківщину». Пам'ятний обеліск був пірамідальної форми висотою 4 м, знаходився він біля дороги на самому Верецькому перевалі. На лицевій грані обеліску зображувався рельєфно виступаючий герб Угорщини і під ним напис: «На пам'ять здобуття батьківщини, з нагоди святкування 1000-річчя існування Угорщини в 1896 р. Встановлено громадськістю жупи Берег при сприянні наджупана Шандора Лоньяї, піджупана Дюли Йобеті, під керівництвом королівського головного інженера Дюли Калді». На фундаменті обеліска був написаний вірш, автором якого був Короді Шандор – редактор календаря Березького комітату [16, с. 12]. Ось цей вірш:

«Співвітчизник! Твого серця гарячіше биття // свідчить, що прадавньої твоєї Батьківщини // дорогий кордон – це тут! // Тут колись звучав тривожний бойовий ріг Легела, // Наш великий Ракоці тут зронив прощальну Сльозу, // Святого благоговіння вогонь загорається тут // у кожному куці // Зміни своє взуття, святе місце тут, де ти стоїш» [17, с. 6].

Відкриття пам'ятника завершив гучний бенкет, влаштований на честь гостей у Нижніх Воротах. Але свято на Верецькому перевалі викликало неочікуваний резонанс: журналісти й високопосадовці, приїхавши на Верховину,

були шоковані злиднями і бідністю місцевого українського населення. Страшна правда стала «надбанням» громадськості. Уряд змушений був започаткувати «рутенську» («верховинську») акцію з метою економічної допомоги верховинському населенню. Її очолив відомий економіст Е. Еган [12, с. 14].

Після Першої світової війни нинішня територія Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь відійшла до Чехословаччини. З обеліска на Верецькому перевалі зняли мармурові таблиці з надписами. Сам обеліск залишився неторканим. Ситуація змінилася лише у 1939 р., який вписав криваву сторінку в історію Закарпаття. У березня 1939 р. українці у Карпатській Україні проголосили в Хусті свою незалежність і зчинили військовий спротив угорським військам. 16 березня 1939 р. угорці й поляки зустрілися на Верецькому перевалі біля пограничного обеліска. Вже 25 червня 1939 р. зняті таблиці на «Берецькому пограничному стовпі» були знову урочисто відкриті [12, с. 14]. З наступом радянської армії у жовтні 1944 р., таблиці з обеліска знову зникла. Пам'ятний знак був демонтований влітку 1966 р. З верхньої його частини у с. Тухолька (Львівська область) було зведено пам'ятник радянським солдатам (вихідцям з села), що загинули у Другій світовій війні. Наприкінці липня 2014 р. сільська рада Тухольки передала цю частину «пограничного стовпа» угорській стороні, а в листопаді 2014 р. у селі було віднайдено нижню частину пам'ятного знаку. Перед тим, як залишки «пограничного стовпа» потрапили до Угорщини (Фенешлітке, район Кішварда), його відреставрував у м. Мукачеві скульптор П. Матл. Після цього, 30 липня 2015 р., пам'ятник було встановлено у м. Опустосер (Угорщина), де знаходиться національний історичний музей під відкритим небом [23, с. 246-256].

У 1996 р. питання щодо зведення нового пам'ятного знаку на Верецькому перевалі з нагоди 1100-річчя здобуття угорцями батьківщини набуло особливої актуальності та гостроти. З боку української сторони було передбачено підтримку щодо спорудження пам'ятного знаку, про що йшла мова в протоколі V засідання змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин (Будапешт, 28-29 березня 1995 р.) [13, с. 6]. Відповідно, у розвиток цих рекомендацій 6 лютого 1996 р. Міністерство закордонних справ (МЗС) України направило Закарпатській облдержадміністрації листа № 107-1 за підписом Міністра Г. Удовенка, в якому висловлювалося позитивне ставлення до ідеї відновлення на Верецькому перевалі пам'ятного знаку, встановленого в 1896 р. на честь 1000-річчя приходу угорських племен до Карпатського басейну, а також висловлювалася думка про те, що урочистості з цього приводу повинні проходити згідно чинного законодавства [14, с. 1]. На виконання даного листа МЗС, в управлінні у справах національностей, міграції та конфесій облдержадміністрації було проведено нараду за участю керівників національно-культурних товариств угорської національної меншини, представника МЗС України у Закарпатській області, Генерального консула Угорщини у Закарпатській області, на якій було висловлено пропозиції щодо проведення заходів до 1100-річчя здобуття угорцями батьківщини. Підготовка до виготовлення і відкриття пам'ятного знаку на Верецькому перевалі, проведення там мітингу мали проходити у відповідності до чинного законодавства. Так, зокрема, рішення щодо дозволу на спорудження пам'ятного знаку мало бути прийняте до 1 серпня 1996 р. Однак, з наданням гласності цим захо-

дам, в засобах масової інформації з'явилось чимало публікацій, заяв і звернень партій і громадських організацій, в яких давалася неоднозначна оцінка, висловлювалася негативна позиція щодо відновлення чи спорудження пам'ятного знаку на Верецькому перевалі або в будь-якому іншому місці на території Закарпаття [14, с. 2; 25, с. 4]. Зокрема, ідея спорудження такого пам'ятника була негативно оцінена з боку керівництва обласних організацій Української республіканської партії (УРП), Народного руху України (НРУ), Української Народної Ради Закарпаття (УНРЗ) [5, с. 14; 22, с. 4]. Внаслідок цього, після додаткового вивчення історії питання та настроїв в середовищі громадськості, була призупинена підготовка матеріалів по ескізу пам'ятного знаку для розгляду на обласній художній раді та відповідних розпоряджень обласної облдержадміністрації і Воловецької райдержадміністрації. Усі ці документи більше не готувались і не були прийняті [14, с. 2; 15, с. 2].

Будівництво пам'ятника з нагоди 1100-ої річниці здобуття угорцями батьківщини було ініційовано Всесвітнім союзом угорців та Товариством угорської культури Закарпаття (ТУКЗ). За словами голови Товариства М. Ковача, їх ініціативу підтримали як Міністерство закордонних справ України, так і відповідне відомство Угорщини [1, с. 114; 6, с. 53]. Проект пам'ятника, який повинен був будуватися за кошти Угорщини, Товариство угорської культури Закарпаття подало на розгляд до управління культури Закарпатської облдержадміністрації. Закінчення робіт по спорудженню пам'ятника передбачалося 15 серпня 1996 р., але роботи відкладалися через те, що не були оформлені необхідні для будівництва документи [2, с. 10-12].

Починаючи з травня 1996 р., з боку керівництва обласних організацій

УРП, НРУ, УНРЗ, Конгресу Українських Націоналістів (КУН) до облдержадміністрації надійшло чимало звернень і заяв про недопущення будівництва будь-якого знаку на Верецькому перевалі. 16 червня 1996 р. Українська Народна Рада Закарпаття звернулась до Президента України Л.Д. Кучми, голови Верховної Ради О. Мороза, Прем'єр-міністра П. Лазаренка, де рішуче засудила таке будівництво [5, с. 14]. Та керівники Товариства угорської культури Закарпаття, Демократичної спілки угорців України та Форуму демократичних організацій угорців Закарпаття одностайно висловилися за спорудження пам'ятного знаку саме на Верецькому перевалі [4, с. 75].

Не покидала надії на реалізацію цього проекту й угорська сторона. На VIII засіданні змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин (10-11 грудня 1998 р.) було рекомендовано «повернутися до розгляду питання встановлення пам'ятного знаку на Верецькому перевалі». УНРЗ і на цей раз відповіла рішучим протестом, надіславши на адресу Закарпатської облдержадміністрації «Заяву Української Народної Ради Закарпаття з приводу дальшого продовження угорської історичної агресії на Закарпатті» [5, с. 17].

Задум, відновити пам'ятний знак на Верецькому перевалі, викликав негативну реакцію і місцевого населення, особливо серед численних верств української інтелігенції, оскільки поблизу місця, де колись стояв пам'ятник, в березні 1939 р. відбувалися масові розстріли карпатських січовиків. Гостро відреагувала на відзначення 1100-річчя Угорської держави значна частина політичних сил на теренах західного регіону України, зокрема у Львівській та Івано-Франківській областях [15, с. 2]. З огляду на неоднозначність ситуації, 15 липня 1996 р.

Глава Адміністрації Президента України направив листа за № 2-6/534 на адресу Закарпатської обласної держадміністрації, в якому просив “опрацювати питання про спорудження на цьому перевалі пам'ятного знаку українсько-угорської дружби, який встановлюється з нагоди 5-ї річниці незалежності України та 1100-ліття переходу угорського народу через перевал на свою нову батьківщину”. Та компромісу знову не було досягнуто. Зважаючи на це, а також на пропозицію Закарпатської ОДА, 1 серпня 1996 р. в Кабінеті Міністрів України відбулася міжвідомча нарада за участю представників Закарпатської і Львівської обласних держадміністрацій, Міністерства закордонних справ, Міннацміграції та інших зацікавлених міністерств і відомств, на якій було визнано неможливим спорудження пам'ятного знаку і проведення заходів на Верецькому перевалі з нагоди 1100-річчя приходу угорського народу в басейн рік Тиси і Дунаю [14, с. 3-4].

9 серпня 1996 р. Товариство угорської культури Закарпаття, Закарпатська реформатська церква звернулись до Воловецької райдержадміністрації із заявами про проведення 15 серпня 1996 р. на Верецькому перевалі мітингу і богослужіння. Про проведення своїх заходів цього ж дня, на цьому ж місці і в той же час заявили крайова організація НРУ, братство «Карпатська Січ», організація КУНу. Але в результаті вжитих адміністративних заходів та рішення Воловецького районного суду на подання Воловецької райдержадміністрації мітинг і богослужіння 15 серпня 1996 р. на Верецькому перевалі не відбулися. Ця практика була застосована повторно у вересні та в листопаді 1996 р. [3, с. 71].

Розпорядженням голови Закарпатської ОДА від 8 серпня 1996 р. Ужгородській, Берегівській районним держ-

адміністраціям, управлінням культури, у справах національностей, міграції та конфесій доручено було до 1 вересня 1996 р. внести на розгляд обласної держадміністрації пропозиції щодо встановлення на українсько-угорському кордоні пам'ятного знаку українсько-угорської дружби і добросусідства [14, с. 4]. З цього приводу, Міністр сільського господарства та розвитку регіонів Угорщини Й. Тордяна в угорському парламенті в своїй промові зазначив, що «...Верецький перевал – це поразка всієї зовнішньої політики угорців» [26, с. 23392].

Позиція керівництва деяких громадських об'єднань області з приводу спорудження пам'ятного знаку на Верецькому перевалі, яку було викладено у зверненні до Президента України Л.Д. Кучми від 21 листопада 1999 р. [7, с. 13], була врахована при обговоренні цього питання на IX засіданні змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин 16-17 грудня 1999 р. в м. Будапешті. Враховуючи неоднозначну оцінку громадськості області, а також бажаючи уникнути погіршення добросусідських відносин між двома країнами, сторони домовилися продовжити вивчення питання на основі взаємних компромісів. Одночасно українська сторона висловилась проти встановлення пам'ятного знаку у попередньому запропонованому вигляді [5, с. 143]. Зважаючи на цю обставину, а також те, що питання спорудження пам'ятника на Верецькому перевалі набуло гострого політичного забарвлення, Закарпатська обласна державна адміністрація, опрацювавши її з керівниками обласних організацій і рухів, угорських національно-культурних товариств, в листі до Адміністрації Президента від 7 лютого 2000 р. запропонувала встановити мораторій на спорудження пам'ятного знаку до того

часу, поки не буде вироблена, спільно з угорською стороною, вивірена концепція про історичні події, пов'язані з проходженням угорських племен через Карпати, а також масовими стратами карпатських січовиків у районі Верецького перевалу в 1939 р. та інтернування частини угорського населення краю восени 1944 р. [6, с. 53; 18, с. 4].

На XI засіданні змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин, яке проходило 20-21 грудня 2001 р. у м. Будапешті, сторони зобов'язалися сприяти вирішенню питання встановлення пам'ятного знаку на Верецькому перевалі [3, с. 10; 15, с. 3]. Однак, після тривалих переговорів і дискусій, 30 квітня 2002 р. на попередньому обговоренні й узгодженні протоколу XII засідання українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин, з тексту нового протоколу було вилучено питання щодо встановлення пам'ятного знаку на Верецькому перевалі [19, с. 2]. Таким чином, починаючи з 2003 р. до 2007 рр. дана проблема не була об'єктом українсько-угорського міждержавного аналізу, хоча сама ідея спорудження пам'ятного знаку продовжувала жити, і надалі підтримувалася угорською громадськістю Закарпаття. У 2007 р. події розвивалися дуже стрімко, зокрема 17 липня у м. Будапешті відбулося чергове XIII засідання змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин, яка, розглянувши і оцінивши сучасну ситуацію угорської національної меншини в Україні та української меншини в Угорщині, у блоці пріоритетних рекомендацій (пункт 8) запропонувала українській стороні: «...сприяти прискоренню завершення роботи над проектом пам'ятного знаку віднайдення угорцями батьківщини для встановлення на Верецькому перевалі» [20, с. 4]. У

зв'язку з цим, 11 січня 2008 р. голова Закарпатської облдержадміністрації О. Гаваші підписав розпорядження «Про погодження встановлення пам'ятника та пам'ятного знаку на Верецькому перевалі» в честь переходу угорськими племенами Карпат в урочищі Бескид біля с. Верб'яж Воловецького району. [8, с. 59]. У пункті 6 зауважено, що дана подія покращить політичні відносини між Україною й Угорщиною та посилить транскордонне співробітництво регіону. Розпорядження погоджувалося з Товариством угорської культури Закарпаття. Зокрема зазначалося, що фінансування робіт по встановленню пам'ятного знаку проводитиме ТУКЗ [8, с. 63]. Відповідно, Управління культури Закарпатської облдержадміністрації зобов'язувалося профінансувати видатки, пов'язані із організацією роботи комісії Міністерства і туризму України зі встановлення пам'ятного знаку [9, с. 56] та з виготовлення проектно-кошторисної документації [10, с. 80; 11, с. 87].

Відкриття пам'ятника на честь 1100-річчя здобуття угорцями батьківщини було заплановано на 14 березня 2008 р. Передбачалося, що на урочистій події відкриття будуть присутні Президент України В. Ющенко та Президент Угорщини Л. Шойом. Однак ні відкриття, ні зустрічі двох Президентів у згаданий час на Верецькому перевалі не відбулося із-за протесту української громадськості Закарпатської та Львівської областей, а також демонстрації, що відбулася під стінами Закарпатської облдержадміністрації 12 березня 2008 р. [24]. Зауважимо, що на початку березня 2008 р. громадськість краю опублікувала «Заяву громадських, культурних і політичних організацій та представників творчої інтелігенції Закарпаття», де засудила рішення про спорудження пам'ятника, а 11 березня 2008 р. Львів-

ська обласна рада прийняла звернення до Закарпатської облради щодо незаконних відновлень чужоземної символіки [30].

У результаті тривалих двосторонніх перемовин, пам'ятний знак на Верецькому перевалі було встановлено 21 липня 2008 р. [27, с. 91]. Участь у відкритті пам'ятника взяли надзвичайний і повноважний посол України в Угорщині Д. Ткач, надзвичайний і повноважний посол Угорщини в Україні А. Баршонь, депутат угорського парламенту А. Товт і представники угорських національно-культурних товариств краю. У вступному слові А. Баршонь наголосив на тому, що встановленням цього пам'ятника українська сторона вкотре засвідчила позицію толерантного ставлення до потреб національних меншин, що проживають у країні [29]. Символізує пам'ятник всю історію угорців від найдавніших часів до сьогодення, а не тільки факт їхнього приходу в Карпатський басейн. Автором проекту є мукачівський скульптор П. Матл [28].

Підсумовуючи, відзначимо, що таких «розбіжностей» у міждержавних взаєминах, як питання Верецького перевалу, не повинно бути, особливо якщо мова йде про сусідні країни. Обидві сторони (Україна та Угорщина) повинні зважено підходити до вирішення подібних питань, щоб не образити національну гідність як українців, так й угорців. Потрібно зауважити, що Україна першою з країн СНД взяла на себе міжнародне зобов'язання поважати права національних меншин, показавши, що захист цих прав належить до основних засад внутрішньої та зовнішньої політики держави. Форма ж українсько-угорського співробітництва в галузі забезпечення прав національних меншин була взята як приклад і наслідується багатьма урядами країн Центральної та Східної Європи.

Література

- 1. Відомчий** архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна державна адміністрація. м. Ужгород. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Т. II. Листування з міністерствами і відомствами України про розвиток відповідних галузей. 05 квітня 1996 – 31 травня 1996 р. – 114 арк. / Vidomchyy arkhiv Zakarpat-s'koyi ODA. – F. 195. Zakarpat-s'ka oblasna derzhavna administratsiya. m. Uzhhorod. – Op. 23. Kantselyariya. – Spr. T. II. Lystuvannya z ministerstvamy i vidomstvamy Ukrayiny pro rozvytok vidpovidnykh haluzey. 05 kvitnya 1996 – 31 travnya 1996 r. – 114 ark.;
- 2. Відомчий** архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна державна адміністрація. м. Ужгород. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Листування з райдержадміністраціями, обласними організаціями з питань культури, засобів масової інформації, видавництва і поліграфії. 17 січня – 30 жовтня 1996 р. – 81 арк. / Vidomchyy arkhiv Zakarpat-s'koyi ODA. – F. 195. Zakarpat-s'ka oblasna derzhavna administratsiya. m. Uzhhorod. – Op. – 23. Kantselyariya. – Spr. Lystuvannya z rayderzhadministratsiyamy, oblasnymy orhanizatsiyamy z pytan' kul'tury, zasobiv masovoyi informatsiyi, vydavnytstva i polihrafiyi. 17 sichnya – 30 zhovtnya 1996 r. – 81 ark.;
- 3. Відомчий** архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна державна адміністрація. м. Ужгород. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Т. IV. Інформації про виконання постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України. 16 липня – 12 вересня 1997 р. – 157 арк. / Vidomchyy arkhiv Zakarpat-s'koyi ODA. – F. 195. Zakarpat-s'ka oblasna derzhavna administratsiya. m. Uzhhorod. – Op. 23. Kantselyariya. – Spr. T. IV. Informatsiyi pro vykonannya postanov ta rozporyadzen' Kabinetu Ministriv Ukrayiny. 16 lypnya – 12 veresnya 1997 r. – 157 ark.;
- 4. Відомчий** архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна державна адміністрація. м. Ужгород. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. Т. VI. Листування з міністерствами і відомствами України про розвиток відповідних галузей. 16 жовтня 1997 р. – 20 жовтня 1998 р. – 139 арк. / Vidomchyy arkhiv Zakarpat-s'koyi ODA. – F. 195. Zakarpat-s'ka oblasna derzhavna administratsiya. m. Uzhhorod. – Op. 23. Kantselyariya. – Spr. T. VI. Lystuvan-

nya z ministerstvamy i vidomstvamy Ukrayiny pro rozvytok vidpovidnykh haluzey. 16 zhovtnya 1997 r. – 20 zhovtnya 1998 r. – 139 ark.; **5. Відомчий** архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна державна адміністрація. м. Ужгород. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. №58. Листування з профспілками, громадськими організаціями та політичними об'єднаннями. 04 січня – 28 грудня 1999 р. – 149 ark. / Vidomchyyu arkhiv Zakarpat-s'koyi ODA. – F. 195. Zakarpat-s'ka oblasna derzhavna administratsiya. m. Uzhhorod. – Op. 23. Kantselyariya. – Spr. №58. Lystuvannya z profspilkamy, hromads'kymu orhanizatsiyamy ta politychnymu ob'yednanniyamy. 04 sichnya – 28 hrudnya 1999 r. – 149 ark.; **6. Відомчий** архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна державна адміністрація. м. Ужгород. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. №13. Т. IV. Листування з Кабінетом Міністрів України з питань економічного і соціального розвитку області. 12 травня – 30 червня 2000 р. – 165 ark. / Vidomchyyu arkhiv Zakarpat-s'koyi ODA. – F. 195. Zakarpat-s'ka oblasna derzhavna administratsiya. m. Uzhhorod. – Op. 23. Kantselyariya. – Spr. №13. Т. IV. Lystuvannya z Kabinetom Ministriv Ukrayiny z pytan' ekonomichnoho i sotsial'noho rozvytku oblasti. 12 travnya – 30 chervnya 2000 r. – 165 ark.; **7. Відомчий** архів Закарпатської ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна державна адміністрація. м. Ужгород. – Оп. 23. Канцелярія. – Спр. №7. Т. I. Листування з Адміністрацією Президента, Верховною Радою, міністерствами і відомствами України з питань економічного і соціального розвитку області. 14 січня – 28 квітня 2000 р. – 120 ark. / Vidomchyyu arkhiv Zakarpat-s'koyi ODA. – F. 195. Zakarpat-s'ka oblasna derzhavna administratsiya. m. Uzhhorod. – Op. 23. Kantselyariya. – Spr. №7. Т. I. Lystuvannya z Administratsiyeyu Prezidenta, Verkhovnoyu Radoyu, ministerstvamy i vidomstvamy Ukrayiny z pytan' ekonomichnoho i sotsial'noho rozvytku oblasti. 14 sichnya – 28 kvitnya 2000 r. – 120 ark.; **8. Відомчий** архів Закарпатської ОДА. м. Ужгород. – Спр. 7. Розпорядження голови обласної державної адміністрації. 9 січня 2008 р. – 22 січня 2008 р. – 251 ark. / Vidomchyyu arkhiv Zakarpat-s'koyi ODA. m. Uzhhorod. – Spr. 7. Rozporyadzhennya ho-

lovy oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi. 9 sichnya 2008 r. – 22 sichnya 2008 r. – 251 ark.; **9. Відомчий** архів Закарпатської ОДА. м. Ужгород. – Спр. 47. Розпорядження голови обласної державної адміністрації. 29 січня 2008 р. – 9 лютого 2008 р. – 267 ark. / Vidomchyyu arkhiv Zakarpat-s'koyi ODA. m. Uzhhorod. – Spr. 47. Rozporyadzhennya holovy oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi. 29 sichnya 2008 r. – 9 lyutoho 2008 r. – 267 ark.; **10. Відомчий** архів Закарпатської ОДА. м. Ужгород. – Спр. 365. Розпорядження голови обласної державної адміністрації. 30 червня 2008 р. – 23 червня 2008 р. – 259 ark. / Vidomchyyu arkhiv Zakarpat-s'koyi ODA. m. Uzhhorod. – Spr. 365. Rozporyadzhennya holovy oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi. 30 chervnya 2008 r. – 23 chervnya 2008 r. – 259 ark.; **11. Відомчий** архів Закарпатської ОДА. м. Ужгород. – Спр. 366. Розпорядження голови обласної державної адміністрації. 30 червня 2008 р. – 23 червня 2008 р. – 259 ark. / Vidomchyyu arkhiv Zakarpat-s'koyi ODA. m. Uzhhorod. – Spr. 366. Rozporyadzhennya holovy oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi. 30 chervnya 2008 r. – 23 chervnya 2008 r. – 259 ark.; **12. Кобаль Й.** Монумент на Верецькому перевалі: сторінки історії / Й. Кобаль // Срібна земля - Фест. – 2008. – 5 березня. – С. 14 / Kobal' Y. Monument na Verets'komu perevali: storinky istoriyi / Y. Kobal' // Sribna zemlya. – Fest. – 2008. – 5 bereznya. – S. 14; **13. Поточний** архів управління у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації. – Спр. Протоколи засідань українсько-угорської змішаної Комісії з питань забезпечення прав національних меншин. 1995 р. / Potochnyyu arkhiv upravlinnya u spravakh natsional'nostey ta mihratsiyi Zakarpat-s'koyi oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi. – Spr. Protokoly zasidan' ukrayins'ko-uhors'koyi zmishanoyi Komisiyi z pytan' zabezpechennya prav natsional'nykh menshyn. 1995 r.; **14. Поточний** архів управління у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації. 1996 р. – Спр. Верецький перевал / Potochnyyu arkhiv upravlinnya u spravakh natsional'nostey ta mihratsiyi Zakarpat-s'koyi oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi. 1996 r. – Spr. Verets'kyu pereval; **15. Поточ-**

ний архів управління у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації. – Спр. Верецький перевал. 1999 р. / Potochnyy arkhiv upravlinnya u spravakh natsional'nostey ta mihratsiyi Zakarpat-s'koyi oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi. – Spr. Verets'kyu pereval. 1999 r.; **16. Поточний** архів управління у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації. – Спр. Верецький перевал. 2000 р. / Potochnyy arkhiv upravlinnya u spravakh natsional'nostey ta mihratsiyi Zakarpat-s'koyi oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi. – Spr. Verets'kyu pereval. 2000 r.; **17. Поточний** архів управління у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації. – Спр. Верецький перевал. 2002 р. / Potochnyy arkhiv upravlinnya u spravakh natsional'nostey ta mihratsiyi Zakarpat-s'koyi oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi. – Spr. Verets'kyu pereval. 2002 r.; **18. Поточний** архів управління у справах національностей і міграції Закарпатської обласної державної адміністрації. – Спр. Протоколи засідань українсько-угорської змішаної Комісії з питань забезпечення прав національних меншин. 2001 р. / Potochnyy arkhiv upravlinnya u spravakh natsional'nostey i mihratsiyi Zakarpat-s'koyi oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi. – Spr. Protokoly zasidan' ukayins'ko-uhors'koyi zmishanoyi Komisiyi z pytan' zabezpechennya prav natsional'nykh menshyn. 2001 r.; **19. Поточний** архів управління у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації. – Спр. Протоколи засідань українсько-угорської змішаної Комісії з питань забезпечення прав національних меншин. (Щодо XII засідання змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин (18-19 червня 2002 р., м. Ужгород). 2003. – 5 арк. / Potochnyy arkhiv upravlinnya u spravakh natsional'nostey ta mihratsiyi Zakarpat-s'koyi oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi. – Spr. Protokoly zasidan' ukayins'ko-uhors'koyi zmishanoyi Komisiyi z pytan' zabezpechennya prav natsional'nykh menshyn. (Shchodo XII zasidannya zmishanoyi ukayins'ko-uhors'koyi komisiyi z pytan' zabezpechennya prav natsional'nykh

menshyn (18-19 chervnya 2002 r., m. Uzhhorod). 2003. – 5 ark.; **20. Протокол** XIII засідання українсько-угорської змішаної Комісії з питань забезпечення прав національних меншин. (17 липня 2007 р., м. Будапешт). 2003. – 7 арк. / Protokol XIII zasidannya ukayins'ko-uhors'koyi zmishanoyi Komisiyi z pytan' zabezpechennya prav natsional'nykh menshyn. (17 lypnya 2007 r., m. Budapesht). 2003. – 7 ark.; **21. Прохненко І.А.** «Устремисяся чересь горы великия и почаша воевати на живущая ту словъни...»: до питання про північний шлях переселення угрів за Карпати / І.А. Прохненко // Вісник Інституту археології. – Львів, 2013. – Вип. 8. – С. 3-35 / Prokhnenko I.A. «Ustremyshasya cheresъ horyi velykyia y pochasha voevaty na zhyvushchaya tu slovny...»: do pytannya pro pivnichnyy shlyakh pereselennya uhriv za Karpaty / I.A. Prokhnenko // Visnyk Instytutu arkheolohiyi. – L'viv, 2013. – Vyp. 8. – S. 3-35; **22. Botlik J.** Kérdéses a verecke emlékmű sorsa / J. Botlik // Magyar Nemzet. – 1998. – június 7. – P. 4; **23. Kovács S.** Verecke – a honfoglalás kapuja. Kárpátalja középső térségének kalauza / S Kovács. – Budapest, 2015. – 286 p.; **24. Sólyom** halaszt verecke miat – az ukrán nacionalisták nem akarnak Turul emlékművet Munkácson // Népszabadság. – 2008. – március 11; **25. Támadják** a honfoglalási jelképeket // Magyar Nemzet. – 1998. – június 7. – P. 4; **26. 1994-1998.** Országgyűlési jegyzőkönyv. Nyári rendkívüli ülésszak. 1996. június 17 – július 3. 190-197. Az Országgyűlés hiteles jegyzőkönyve 1996. szeptember 3-ai rendkívüli ülés. 197 szám. P. 23392; **27. Túri L.** A verecke honfoglalási emlékmű «mitológiájának» kialakulása és újraértelmezése mélyinterjúk tükrében. Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák kisebbségi léhelyzetekben / Szerkesztő Szoták Szilvia. Balassi intézet Márton Áron Szakkollégium. – Budapest, 2013. – P. 88-101; **28.** <http://zakarpatyia.net.ua/News/19545-MONUMENT-NA-VERETSKOMU-PEREVALI-shcho-ne-snyvsia-navit-Miklosu-Horti>; **29.** <http://vuzlib.com/content/view/1903/52/>; **30.** <http://h.ua/story/91859/>

Скиба И.И. Монумент на Верецком перевале сквозь призму украинско-венгерских отношений (1996-2008 гг.)

В статье автор попыталась показать то, какую роль в украинско-венгерских отношениях в 1996-2008 гг. сыграл вопрос сооружения памятного знака на Верецком перевале в честь 1100-летия прихода венгерских племен в бассейн рек Тисы и Дуная. Кроме того, автор обозначила данную проблему в исторической ретроспективе, исходя из большой значимости Верецкого перевала («Русских ворот») в истории украинского и венгерского народов. На основе архивных материалов доказывается, что «культурный вопрос» приобрел «политическое содержание» в 1996-2008 гг., в связи с чем возникла определенная напряженность в отношениях Украины и Венгрии. Однако обе стороны на межгосударственном уровне договорились искать компромиссные решения относительно исторических событий такого значения, чтоб не обидеть национальное достоинство как украинцев, так и венгров.

Анализируя проблему сооружения памятника на Верецком перевале, предлагаем выделить два главных этапа: 1) конец XIX в. (1881-1896 гг.) – установление памятного знака в честь 1000-летия существования Венгерского государства; 2) 1996-2008 гг. – строительство монумента по случаю 1100-летия прихода венгров в бассейн рек Тисы и Дуная.

Ключевые слова: Украина, Венгрия, Закарпатская область, Верецкий перевал, памятный знак, венгерское национальное меньшинство.

Skyba I. Monument on the Veretskyi Pass through the prism of Ukrainian-Hungarian relations (1996-2008)

The author of the article has tried to demonstrate what role in the Ukrainian-Hungarian relations in 1996-2008 is played by the issue of constructing a memorable sign on the Veretskyi Pass in tribute to the 1100-anniversary of arrival of the Hungarian tribes to the basin of the rivers Tisza and Danube. In addition, the author outlines this problem in a historical retrospective, proceeding from great significance of the Veretskyi Pass («The Russ gate») in the history of the Ukrainian and Hungarian states. On the basis of archival materials it is proved that «cultural issue» got its “political content” in 1996-2008, in light of this, certain tension arose in the relations of Ukraine and Hungary. However, both countries agreed to look for compromise solutions in relation to such historical events at the international level, in order not to offend the national dignity of the Ukrainians and the Hungarians.

Analysing the problem of the construction of a memorable sign on the Veretskyi Pass, we suggest laying special emphasis on two main stages: 1) the end of the 19th century (1881-1896) – erecting of a monument in honor of the 1000-anniversary of the Hungarian state; 2) 1996-2008 - construction of a monument on the occasion of the 1100- anniversary of arrival of the Hungarian tribes to the basin of the rivers Tisza and Danube.

Key words: Ukraine, Hungary, Zakarpattia region, Veretskyi Pass, memorable sign, Hungarian ethnic minority.

*Стаття надійшла до редколегії
10.03.2017 р.*